

UNIVERSITAT DE BARCELONA
FACULTAT DE CIÈNCIES DE L'EDUCACIÓ

DEPARTAMENT DE DIDÀCTICA
DE LES CIÈNCIES SOCIALS

Les fonts primàries a l'ensenyament

*Les relacions entre el món escolar i l'arxiu.
Visió general de Catalunya.*

El cas de Sant Feliu de Guíxols

TESI DOCTORAL

AGOST 2007

Maria CALZADA I OLIVELLA

Dirigeix : GEMMA TRIBÓ I TRAVERIA

INTRODUCCIÓ

On hi ha un desig, hi ha un camí

Agraïments

En una de les lectures fetes per aquest treball, Josep Mª Puig ¹ diu que tot treball és fruit d'una col·laboració. En aquest cas, us ho puc ben assegurar : aquesta és una obra coral. I deixeu que comenci pels agraïments a moltes persones pel seu suport : per l'empremta que el seu tracte m'ha donat, l'empenta i l'ajut en moments baixos.

En primer lloc als meus pares, Andreu i Teresa. Sense ells jo no seria al món.

A les meves mestres : Josefina Valls, de Palamós, la primera mestra que em va escoltar i em va ensenyar el valor de la lectura; la Maria Puig, que em va ensenyar a ser crítica i a fer-me valer com a persona, per damunt del gènere. A la Montserrat Casas, que em va obrir els ulls al món de la didàctica de Història.

Al col·lectiu d'arxivers i arxiveres que van dedicar-me part del seu temps per atendre les demandes que els presentava :

De la Xarxa dels Arxius Comarcals del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya : Joan Farré de l' Arxiu comarcal de Balaguer. ; Josep Grabulosa de l'Arxiu comarcal de Banyoles; Xavier Pedrals de l' Arxiu comarcal de Berga ; Teresa Soler de l' Arxiu comarcal de Bisbal ; Dolors Montagut de l'Arxiu comarcal de Cervera ; Érika Serna de l'Arxiu comarcal de Figueres ; Mª Pau Gómez de l'Arxiu comarcal Generau d'Aran ; Josep Matas i Montserrat Hosta de l'Arxiu comarcal de Girona ; Marta Vives de l'Arxiu comarcal d'Igualada; Lluïsa Terés de l' Arxiu comarcal de

---

¹ Josep Mª PUIG ROVIRA *Feina d'educar* Col·lecció Rosa Sensat, 341. Ed. 62, Barcelona, 1999

Lleida; Jordi Torner de l' Arxiu comarcal de Manresa ; Rosa Almuzara de l'Arxiu comarcal de Mataró ; J.Mª Porta i Eulàlia Albareda de l'Arxiu comarcal de Montblanc ; Antoni Mayans de l' Arxiu comarcal d' Olot; Isidre Prades de l'Arxiu comarcal d' Osona ; Sebastià Bosom de l'Arxiu comarcal de Puigcerdà; Sabí Peris de l'Arxiu comarcal de Reus; Joan Ferrer de l' Arxiu comarcal de Ripoll ; Mª Luz Retuerta de l'Arxiu comarcal de Sant Feliu de Llobregat; Maite Pedrol de l'Arxiu comarcal de Solsona; Carme Mª Marrugan de l' Arxiu comarcal de Sort; Xavier Pérez de l' Arxiu comarcal de Sta. Coloma de Farners; Jordi Piqué de l'Arxiu comarcal de Tarragona; Gener Gonzalvo de l' Arxiu comarcal de Tàrrrega; Pere Puig de l'Arxiu comarcal de Terrassa; Albert Curto de l'Arxiu comarcal de les Terres de l'Ebre; ; Joan Papell i Julio Quilez de l'Arxiu comarcal de Valls; Nati Castejón de l' Arxiu comarcal del Vendrell; J. Mª Masachs de l' Arxiu comarcal de Vilafranca; Rafael Mestres de l'Arxiu comarcal de Vilanova.

Dels municipals : Lluís Tintó de l'Hemeroteca de Granollers ; Albert Villaró de l' Arxiu Municipal de La Seu d' Urgell ; Joan Boadas de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona ; a Concepció Saurí de l'Arxiu Municipal de Palafrugell; Marta Albà de l'Arxiu Municipal de Llagostera; Elena González de l'Arxiu Municipal de Lleida; Lurdes Boix de l'Arxiu Municipal de l'Escala; Josep Antoni Collazos de l'Arxiu de Flix ; Josep Mª Grau de l'Arxiu de La Selva del Camp.

De les Diputacions de Tarragona i Lleida : Eugeni Perea i Manel Güell de l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona ; Teresa Ibars de l'Arxiu de la Diputació de Lleida.

Als tècnics i directors d'Arxius pertanyents a altres administracions : Susana Vela i Domènec Bascompte de l'Arxiu Nacional d'Andorra; a la Anike Chelle, dels Arxius Departamentals de Perpinyà.

Als arxivers participants a les Jornades de Huelva que em van facilitar informació sobre les seves activitats : Julio Cerdà de l'Arxiu Municipal d'Arganda del Rey; Mª Jesús Fernández de l' Archivo Municipal de Burgos ; a Joaquín Rodríguez de l'Arxiu Provincial de Huelva i el trajecte fins a l'aeroport de Sevilla. A la memòria de Emilio Alfaro Hardison de l'Archivo Provincial de Santa Cruz de Tenerife.

Al professorat que ha col·laborat en experiències i que m'han facilitat dades : Marta Costa de Vic; Miquel Rosselló, de Montblanc; Mª Pilar Cid i Elena Espuny pel treball de Tortosa; Lluïsa Bonal de la Caseta de la Devesa de Girona ; a les mestres del ZER Vall de Camprodon : Montserrat Palomeres de Villalonga de Ter i Cati Canyelles de Llanars per la seva qualitat humana i les facilitats en la visita a l'octubre del 2003.

A totes les persones que van oferir-me col·laboració desinteressada durant l'estada a Bolònia el març del 2003 : al professor Ivo Mattozzi pels seus consells ; a la bibliotecària de la Fundació Ferruccio Parri, Marzia Panzini per la seva dedicació al facilitar-me materials ; a l'arxivera de l'Archivio Statale di Bologna, Diana Tura per la seva acollida i les facilitats donades en l'observació d'una visita escolar.

Als components del Taller d'Història El PORT de Sant Feliu de Guíxols. Als amics de l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols : l'Àngel Jiménez, director de l'Arxiu, per la seva acollida, bons consells i col·laboració en el treball de cas dels Tallers d'Història; a la Mª Àngels Suquet, arxivera, per la seva col·laboració i amistat. Al coordinador del Taller d'Història El Port, Jordi Gaitx. A la Mª Àngels Comas, del Servei Municipal d'Educació. Al Néstor Sanchiz amb qui vam col·laborar en l'exposició i per l'excursió als molins de Sant Feliu.

Al col·lectiu de mestres del Taller del PORT : Dolors Rubirola del Ceip l'Estació de Sant Feliu; l'Antoni Campos del Ceip Gaziel i al Lluís Calverons de l'IES Sant Feliu, per la seva col·laboració i facilitats en les observacions d'aula i a tots els mestres del Taller per l'acollida que em donaren a les reunions. A la Margarida Viñals, per posar en pràctica el dossier didàctic del Port i per totes les facilitats que em va donar per les observacions d'aula.

A les companyes del grup Arxididàctica; a la Maite Arqué i els seus bons consells sobre cuinats i ingredients. A la Mª Teresa Salat pel seu entusiasme encomanadís.

A la Roser Batllori, per la conversa que em va oferir un capvespre de tardor a casa la seva mare, de qui penso que continuarà amb aquell *“ punt d'utopia que han de tenir totes les persones que es dediquen a l'ensenyament, ja sigui reglat o des del lleure”*.

Als amics que han col·laborat en alguna fase d'aquest treball :

En memòria de l'Adolf Purí, que m'ha tret dels embolics informàtics i m'ha ofert el seu treball incondicional en l'organització dels material didàctics i del Catàleg en versió informàtica i per la creació de la pàgina web i d'edició del CD, al desembre de 2003 ; per tots aquells dimarts al matí que treballàvem a l'ordinador.

Al Josep Abad, historiador, per les seves reflexions formulades amb senzillesa, però d'un gran pes específic.

Al Ramon Rubí i a la Cristina Vilalta, informàtics, que m'han ajudat en la tabulació de les enquestes.

Al Jaume Real, filòleg, per la seva col·laboració en textos de llengua anglesa.

Als qui m'han ofert casa en les meves rutes arxivístiques : Paco i Lina d' Alfarràs; família Guarque - Cervelló de Reus; al Ramon i l'Anna de Granyanella per l'amistat retrobada ; a la Carme i l'Aureli i aquelles nits sota els estels de treball amb música en directe, a Benicarló.

A la pau, tranquil·litat i bons aliments rebuts al Monestir de les Avellanes, a la Noguera, on he passat estades en la darrera fase de la redacció.

A totes les persones qui al llarg del temps han cregut en mi i a les que m'han entès.

A la Gemma Tribó, per acceptar-me la direcció d'aquesta recerca; per tants consells donats. Per tot el suport en aquest camí – no sempre fàcil - de realització de la tesi. Sense ella, no hauria arribat aquí. A la seva amistat incondicional.

Motivació

1. Temes previs

La recerca que teniu a les mans és una tesi doctoral de Didàctica de les Ciències Socials que té com a base l'estudi del passat a través de les fonts primàries d'arxiu, amb alumnat de Secundària. Voldria que fos una reflexió que pugui ser útil, sobretot, en el camp de l'aplicació didàctica en el món de l'ensenyament.

Aquesta aportació espero que serveixi al col·lectiu d'ensenyants d'aquest àmbit des de diverses òptiques: tan per la praxis directa, amb l'experimentació del model que es proposa, com també, per poder portar a la reflexió i revisió de què i com s'ensenya la història, en quin punt està l'ensenyament de la història i a partir de quins paràmetres ens movem. Cal fer una revisió crítica al món de construcció de coneixement: el sistema, el marc teòric, les variables socials i humanes i la pràctica educativa, amb les relacions entre l'ensenyament i altres camps com és el món dels arxius.

Si volem construir el present, cal tenir eines i mètodes per conèixer i aprehendre el passat i del passat.

El meu interès en aquest tema va començar, de manera inconscient, fa molt anys. Recordo quan de petita, en una casa, que per a mi era molt gran, hi havia al soterrani "papers" vells, que jo no entenia, i que havien estat de la meva besàvia a qui jo no havia conegut.

Vaig començar a pensar que aquells "papers" - eren rebuts de contribució de finals del XIX i principis del segle XX-, si podessin parlar, em dirien moltes coses. Jo hi jugava. De les fotografies d'avant-passats que hi havia en un passadís, la meua imaginació volava i em disfressava amb unes faldilles que m'arribaven fins als peus i

jugava que jo era un personatge del temps de la besàvia. I tenia aquells “papers vells” com si fossin el meu tresor més preuat... Era com viatjar a través del temps ...

Més endavant, ja mestra en exercici i estudiant d'Història, el tema dels arxius va tornar a sorgir al meu pas. Es tractava de la possibilitat de cursar una assignatura de segon cicle titulada “Fonts i Arxius de Catalunya” que oferia el Departament d' Història Moderna i Contemporània de la UAB impartida pel professor Sebastià Riera.

Un cop acabada la llicenciatura, aquell mateix any, vaig passar un període de dubte a l'enfocar el meu futur professional : es tractava de tirar endavant pel camí de l'arxivística o pel del món de l'ensenyament, que era el que coneixia.

La decisió va ser en favor del magisteri donada la meva inclinació personal a l'ensenyament, al contacte amb el món dels joves i al desig de ser una didacta de la història per tal de rescabalar aquesta matèria, per mi tant estimada, de la mala fama que en la meva adolescència i joventut tenia de que “la història és un rotllo”.

És per això que en la meva pràctica docent mai he deixat de banda l'ús de les fonts primàries i els arxius, que sempre han estat per a mi com un focus d'atracció en la recerca de passats familiars o de fets relacionats amb institucions o entitats amb les que hi tinc vincles.

Per això, quan puc tenir documents antics a les mans, és com si retornés als meus jocs d'infantesa amb els vells papers dels meus ancestres ... i és quan em sento una anella més d'aquesta llarga cadena que formem els humans al llarg dels temps...

2. Antecedents del tema objecte del treball

Actuacions derivades de la tasca directa com ensenyant, com a experiència pràctica amb alumnes amb patrimoni documental i monumental.

Les experiències personals en la pràctica docent amb la matèria objecte d'estudi, és a dir, el treball amb fonts primàries, sorgeixen per un interès a millorar la didàctica de la història i fer la matèria atractiva a l'alumnat.

La primera d'aquestes experiències fou iniciada amb alumnes de segona etapa d'EGB durant el curs 84/85. Als nivells de 6è, 7è i 8è, es treballà a través del material ofert en l'edició ***Societat i territori al Vallès Occidental***². Aquest llibre tenia com a plantejament bàsic fer una història social i econòmica del Vallès Occidental des de la Prehistòria fins a l'actualitat, sempre amb el suport documental de fonts primàries. La presència de fonts documentals i gràfiques, queda reforçada a més pel treball plantejat en cadascuna d'elles, per tal que l'alumnat "fes parlar" les fonts. El seguiment de la publicació suplí qualsevol llibre de text. L'experiència amb fonts primàries es continuà a partir del curs 86 -87 en activitats puntuals de socials i llengua i literatura catalanes, també a l'EGB.³

Més endavant i ja en la docència a la Secundària, el treball amb fonts primàries continua de manera regular amb documentació referida a la història local de la població – Castellar del Vallès – sobretot pels temes d' Història Contemporània i els

---

² Montserrat CASAS; Roser BATLLORI, *L'ensenyament de la història a l'escola: Societat i territori al Vallès Occidental*, Barcelona Institut de Ciències de l' Educació (ICE) de la Universitat de Barcelona, 1982. Col·lecció Pau Vila, n 1

³ La Correspondència original dels autors i treballar el Modernisme a través dels discursos de Rusiñol a les Festes Modernistes de Sitges, serien dos exemples entre molts.

canvis econòmico-socials que va significar la introducció del treball mecànic i en activitats de comparació entre Història Contemporània, de la programació oficial i la local.⁴ També en la secundària, però en aquest cas en la matèria d'Història de l'Art, la presència del treball amb fonts primàries textuals i gràfiques són un recurs importantíssim per potenciar en l'alumnat actituds positives de cara a l'assignatura i desvetllar-los l'esperit crític i investigador. L'experiència que en puc treure és que l'alumnat se sent molt motivat si apart de contemplar una obra d'un autor determinat, en pot llegir el contingut d'una carta personal, el contracte d'un treball o la crítica que se'n fa de les seves obres a la premsa. En aquest sentit, materials com els discursos modernistes de les Festes de Sitges de Russiñol, les cartes que Vincent Van Gogh va adreçar al seu germà Théo o la crítica de Louis Leroy a la revista *Charivari* sobre la primera exposició impressionista, són recursos didàctics que faciliten l'aprenentatge de manera eficaç més que textos erudits, que per la seva dificultat són bandejats per l'alumnat. També s'ha treballat en aquesta matèria a través de la Il·lustració de temes amb visites i descobriment del patrimoni monumental.

A partir del curs 1999-2000, inicio un projecte amb fonts orals a 4rt d'ESO. L'experiència es realitza en el darrer crèdit d'Història Contemporània que era un crèdit variable d'ampliació. S'ha plantejat sempre com una activitat complementària per acostar la realitat que mostren els llibres de text a l'alumnat. A partir de la recerca de persones informants d'una franja d'edat preestablerta, calia iniciar una conversa a partir de dues preguntes bàsiques : *On era el 18 de juliol de 1936 ? i quins aspectes de la vida quotidiana li van canviar amb la guerra ?*

---

3 No hem d'oblidar que Castellar del Vallès és un exemple de la implantació de la Revolució Industrial a través de la família Tolrà que creà una pseudo-colònia tèxtil en un poble ja existent.

La realització d'aquesta activitat comporta també l'inici d'una metodologia de recerca i organització de la informació que més tard contrastaran en un fòrum a classe.

Durant el curs 2001-2002, el projecte de Fonts orals s'amplià amb la visita a l'Arxiu Històric de Castellar del Vallès. L'activitat va incloure :

- Treball de fonts orals en grup a partir de temes més amplis, i augmentant el nombre de persones informants.
- Visita a l'Arxiu Històric de Castellar del Vallès. Coneixement de la Institució.
- Ingress a l'arxiu de les fonts orals creades i el treball de conclusions sobre el tema tractat.
- Treball comparatiu, a l' Arxiu, amb fonts primàries documentals, entre programes de Festa Major de Castellar del Vallès de la primera dècada i la última del segle XX.

Experiències de formació.

Paral·lelament a aquestes experiències docents, vaig iniciar els Cursos de doctorat a través del programa de doctorat del Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona durant el bienni 97-99.

Entre d'altres, vaig cursar els dos crèdits optatius que s'oferien al voltant de les Fonts Primàries i la seva didàctica, ambdós impartits per la doctora Gemma Tribó i Traveria.

A partir d'aquí, el treball en aquest àmbit es va centrar en la redacció i presentació del projecte de tesi : *"Fonts Primàries i descobriment de la identitat històrica a secundària : Didàctica dels Arxius"*, dirigida per la Dra. Gemma Tribó.

Per tal de complementar aspectes relacionats amb la temàtica que m'ocupa, he assistit a altres cursos : *Història i Fonts Orals. Curs de Formació de professorat* al gener del 2000. Aquest curs forma part del conveni entre el Departament d'Ensenyament i el Sindicat CC.OO. – Comissions Obreres -.

També participo al *Curs Introducció a l'arxivística. Curs de Formació del professorat* organitzat pel Col·legi de Doctors i Llicenciats en l' Escola d'estiu 2001 celebrada al Campus Mundet.

A partir del curs 2000 - 2001 es comença a gestar el grup de treball i reflexió sobre la Didàctica d'Arxius, *ARXIDIDÀCTICA*, fundat i liderat per la Dra. Gemma Tribó, al qual m'hi incorporo, juntament amb Pilar Reverté.

Fruit del treball del grup Arxididàctica i la col·laboració de l'ICE de la Universitat de Barcelona, són les **leres Jornades Ensenyament-Arxiu : Didàctica amb fonts d'arxiu** celebrades a la Universitat de Barcelona, al setembre de 2002. En aquesta ocasió, també hi presento una comunicació.

2.3 Llicència d'estudis

A l'abril del 2002, el Departament d'Ensenyament publicava al DOG la convocatòria de Llicències d'Estudis dirigides al personal dels Cossos d'Ensenyament. Hi vaig participar amb el projecte DIDÀCTIQUES AMB FONTS D'ARXIU. PROJECTE DE LLICÈNCIA. 2002-2003, que consistia en la realització d'un catàleg de recursos didàctics per a l'ensenyament de les Ciències Socials, bàsicament Història, i d'Educació en Valors.

Concedida aquesta llicència pel Departament, per publicació al DOG número 3689 de 31 de juliol del 2002, el curs 2002 – 2003 va estar dedicat a l'elaboració d'un treball basat en la sistematització i catalogació dels materials didàctics, més d'un centenar, produïts pels arxius comarcals i recollits en les visites als arxius en la fase de treball de camp.

L'anàlisi, sistematització i catalogació d'aquests materials implicaren la creació d'instruments específics - temes introductoris; Instruments del Catàleg I i Instruments del Catàleg II - que són descrits al Capítol III de metodologia. I donarien com a resultat l'objecte de la Llicència : la creació d'un Catàleg de recursos didàctics amb fons d'arxiu, centrat en l'àmbit comarcal de Catalunya, sota el títol de DIDÀCTIQUES AMB FONTS D'ARXIU.

Aquest catàleg constitueix a la vegada resultat i noves fonts d'informació. Per si mateix, és una eina de consulta immediata per treballar la didàctica d'arxius amb l'alumnat.

De manera més reflexiva, la informació que aporta és font per arribar a un corpus d'afirmacions que constitueixen la base en l'apartat de conclusions d'aquesta tesi.

2.4 Publicacions

Pel que fa a l'apartat de reflexió sobre el tema de les Fonts Primàries, la meua participació ha estat en les següents publicacions :

SALAT i NOGUERA, Mª Teresa ; CALZADA i OLIVELLA, Maria. “L'Arxiu, una eina de treball per al professorat d'història en l'ensenyament secundari” a : l'Avenc (Plecs d'Història local, 94) número 260; juliol/agost del 2001

CALZADA I OLIVELLA, Maria. “ Les relacions arxiu-ensenyament a la Xarxa d'Arxius Comarcals : Tipologies del Servei Didàctic a la població escolar “ a Gemma TRIBÓ *Didàctica amb fonts d'arxius Llibre d'Actes Primeres Jornades Ensenyament i Arxius* .Barcelona : Institut de Ciències de l' Educació de la Universitat de Barcelona (ICE) Grup Arxididàctica, 2002

CALZADA I OLIVELLA, Maria “Primeres Jornades Ensenyament-Arxiu” a *l'Arjau. Informatiu de l'Àrea de Patrimoni Cultural i educació de Sant Feliu de Guíxols*, n 44, novembre 2002